

УДК 930.22

ТРАКТУВАННЯ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ЯК НАУКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Степаненко В. А.

У статті розглядається історичний аспект розвитку документознавства як самостійного напрямку наукової діяльності; проаналізовано наукові праці дослідників щодо структури документознавства.

Оцінка розвитку документознавства в Україні дала можливість зробити висновок, що загальне документознавство як сукупність знань про документ та наукова дисципліна, природно, перебуває на стадії свого формування й еволюції. Тому цілком зрозуміло, що мають право на існування та обговорення різні підходи дослідників даної галузі до визначення структури комплексної системи знань про документ.

Ключові слова: документознавство, документаційна діяльність, історія, структура документознавства.

ТРАКТОВКА ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЯ КАК НАУЧНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Степаненко В. А.

В статье рассматривается исторический аспект развития документоведения как самостоятельного направления научной деятельности; проанализированы научные труды исследователей по структуре документоведения.

Оценка развития документоведения в Украине дала возможность сделать вывод, что общее документоведение как совокупность знаний о документе и научная дисциплина, естественно, находится на стадии своего формирования и эволюции. Поэтому вполне понятно, что имеют право на существование и обсуждение различные подходы исследователей данной отрасли к определению структуры комплексной системы знаний о документе.

Ключевые слова: документоведение, документационная деятельность, история, структура документоведения.

INTERPRETATION OF DOCUMENTATION SCIENCE AS A SCIENTIFIC DISCIPLINE: HISTORICAL ASPECT

Stepanenko V. A.

In the article the historical aspect of development of document science is examined as independent direction of scientific activity; scientific

works of researchers are analyzed in relation to the structure of the document science.

The estimation of development of document science in Ukraine gave an opportunity to draw conclusion, that common document science as totality of knowledge about a document and scientific discipline, naturally, are on the stage of forming and evolution. Therefore, fully clear, that it have a right on existence and discussion different views of researchers of this industry near determination of structure of the complex system of knowledge about a document.

Keywords: *document science, documents activity, history, the structure of documents science.*

Постановка проблеми. Питання розвитку та функціонування документознавства є актуальною проблематикою сьогодення і потребує детального вивчення, де особливе значення слід приділити саме змісту та структурі наукової дисципліни. Інформаційна діяльність і робота з документами охоплюють сьогодні практично усі сфери науково-практичної діяльності та є важливим елементом сфери гуманітарного пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблема набула висвітлення в працях багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців: С.Г. Кулешов, Г.М. Швецова-Водка, Н.С. Ларьков, В.В. Бездрабко та ін. У працях П. Отле викладені фундаментальні основи документознавства. Серед науковців сьогодення Ю.І. Пальоха та Н.О. Леміш розглядають формування змісту дисципліни документознавство.

Мета і завдання. Метою дослідження є виявлення особливостей структури сучасного документознавства і становлення його як самостійного напрямку наукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. За кордоном наука під назвою «документознавство» відома тільки в деяких східноєвропейських країнах. Відповідна галузь знань під назвою «управління документами» або «управління документацією» (records management) існує в англо-американській практиці. Слід також зважати на те, що на світовому рівні не існує єдиної назви для науки про документ, як і не існує загального поняття «документ», яке тлумачиться по-різному в історичних дисциплінах, діловодстві, бібліотечній та інформаційній науках.

Різномасштабний аналіз складових документа (у першу чергу тексту) завжди слугував основою дослідження ряду наук. Так, аналітико-синтетичний метод дослідження застосовувався ще давньогрецькими логографами в VI ст. до н. е. для написання лотосів (історій) на основі опрацювання міських і храмових хронік.

Зародження документознавства було пов'язано з так званим «практичним» чи прикладним документознавством, тобто з виникненням самої сфери праці з документами як специфічної галузі людської діяльності та здобутком її певної самостійності. На перших порах це проявлялося в поясненні і створенні правил роботи з різними документами і вимог до самих документів на практиці, у керівничому процесі, прикладній сфері. Подібні правила стали складатися ще в державах Давнього Сходу, Греції та Римі. Тоді ж виникла потреба в документній систематизації та з'явилися перші подібні розробки – описання документів та їх збірок, каталоги [4, с. 14].

З тих часів дійшли до нас різні види документів, за допомогою яких можна дослідити історію розвитку суспільства в цілому, його окремих елементів чи напрямків розвитку. Необхідність у складанні документів виникла одночасно з появою писемності. Існує думка, що саме потреба в складанні різних документів і викликала появу писемності як засобу збереження різного виду інформації (торговельних, державних угод тощо).

Наука про документ, як й інші молоді наукові дисципліни, маючи широкий практичний вихід у різних галузях людської діяльності, підійшла до стану, коли необхідність узагальнень і розроблення власної теоретичної бази стало нагальною потребою і неодмінною умовою подальшого розвитку. Багато відомих учених працювало над проблемою визначення структури документознавства, але вони так і не дійшли єдиної думки щодо визначення структури. Ситуація, що склалася, вимагає чіткого дисциплінарного та міждисциплінарного розмежування, уточнення зв'язків і підпорядкованості, визначення пріоритетів і побудови моделі наукової дисципліни, яка на межі двох століть потребує чіткого окреслення свого місця серед інших відомих наукових дисциплін.

Історично першою вважається документаційна наука, що виникла в кінці XIX ст. й отримала міжнародне визнання у першій половині XX ст. Предметом її була документаційна діяльність, що включає процеси збору, систематизації, зберігання, пошуку і поширення (а з середини 1940-х років – і створення) документів у всіх сферах суспільного життя. Ця наука ще мала назву «книго-архівно-музесзнавство».

Для узагальнюючої науки про документ пропонувалося декілька варіантів її назв:

- інформаційно-комунікаційна наука (Н.Б. Зінов'єва);
- документаційно-інформаційна наука (Г.М. Швецова-Водка);
- загальне документознавство (Ю.М. Столяров, Н.М. Кушнарєнко, А.А. Соляник, К.Г. Мітєєв);
- документологія (В.М. Автократов, Б.І. Ілізаров, Ю.М. Столяров, Н.М. Кушнарєнко, М.С. Слободяник).

Ситуація, що склалася, вимагає чіткого дисциплінарного та міждисциплінарного розмежування, уточнення зв'язків і підпорядкованості, визначення пріоритетів і побудови моделі наукової дисципліни, яка на межі двох століть потребує чіткого окреслення свого місця серед інших відомих наукових дисциплін. Базовим компонентом є уявлення про предмет, який вивчає конкретна наукова дисципліна.

Основоположником документаційної науки є Поль Отле. Він пропонував назвати науку, що вивчає документну діяльність, бібліологією або документологією, що було пов'язано з ототожненням книги і документа. Отле сподобалися ідеї філософа-позитивіста Спенсера, який намагався створити «абсолютно єдину систему пізнання». Філософські ідеї Спенсера змінили світосприйняття Отле і поступово привели його до розуміння того, що всі дані про універсальну систему знань зможе дати бібліографія [5, с. 7].

Апелюючи до наукової спадщини відомого вченого, багато дослідників охоче заносять його до рангу основоположників документаційної науки, бібліології, документології, документознавства, інформатики й інших дисциплін.

Термінологічні авторські пошуки для означення нової галузі знань про документ виявилися в синонімічності пропозицій

назвати дисципліну майбутнього, окрім документології, ще книго-архіво-музезнавством, бібліологією, і, зрештою, документаційною наукою. Безперечно, нове дискурсивне утворення (за М. Фуко) призвело до розповсюдження ідей П. Отле та їхнього укорінення серед гуманітарних наук документації. Вчений постійно прагнув застосувати ключові поняття соціології, психології, філософії й інших загальних гуманітарних наук до яскраво виражених процесів у сферах масових комунікацій, суспільної організації, економіки. Продуктом активних і тривалих дебатів дослідника з колегами стала спроба теоретично довести реальність і доцільність запропонованих ним наукових проєктів [1, с. 17].

Слідуючи задуму окреслити межі бібліології, П. Отле апелює до термінологічних роз'яснень лексем *biblion*, *documentum*, *grapho*, *liber*. Розвинута модернізмом загальна критика традиційного тлумачення будь-якого терміна була підтримана П. Отле і знайшла втілення в промовистих термінологічних роздумах. На відміну від поширеної у сучасній науці думки про ототожнення П. Отле книги і документа, сам дослідник чітко розумів відмінність між ними, прямо вказуючи на більш широке значення другого з них.

Слід зазначити, що П. Отле вклав широкий зміст у поняття «книга», котре стало збірною назвою для, власне, книг, часописів, газет, відбитків, репродукцій, графічних творів, креслень, гравюр, карт, схем, діаграм, фотографій. Утім, усвідомлюючи усталеність поняття в традиційному сприйнятті, дослідник наполягав на активнішому розробленні тієї бібліологічної термінології, яка б починалася з кореня *Document*. Звідси походить низка однокоренових слів, багато з яких чи не вперше були запропоновані бельгійським науковцем. Документ як предмет, що означає знак, носій; документація як дія документування і сукупність документів, а пізніше – наука про документ; документаліст – фахівець із документації; документувати – процедура щодо створення і користування документа; документальний – той, що належить документації; документарій – інститут документації, документотехніка – техніка документації та ін. були запропоновані ученій спільноті для обговорення з метою дійти згоди щодо найважливіших традицій

лексем наукової мови і її неологізмів. Багато з цих термінів виявилися нездатними вписатися в існуючу практику, парадигму знань чи несвоєчасними, для того, щоб бути ними прийнятими.

Продовжуючи обстоювати узагальнені тлумачення понять «книга» і «документ», учений кинув доволі сміливий виклик галузям знань про документ, прагматично запропонувавши об'єднати всі «часткові науки в одну загальну науку» – бібліологію чи документологію. Усвідомлення безперспективності механічного сполучення галузей знань змусило П. Отле шукати шляхи їхньої інтеграції [1, с. 18]. Загальні об'єкти вивчення, термінологія, фундаментальність поняття і закони, узагальнені й систематизовані знання, спільні методи ведення досліджень, зв'язки між суміжними науковими дисциплінами мали, на думку вченого, уможливити творення бібліології. Заява про те, що ядром творення документології повинні стати риторика, бібліотекознавство, бібліографія, книгодрукування, чітко визначає не лише першочергові інтереси ученого, але й розуміння ним природи загальної науки про документ.

У зв'язку із захопленням ідеями Спенсера, праці П. Отле відзначаються наслідуванням основних ідей позитивізму. Прагнення універсалізувати, уніфікувати, математично прорахувати й вирішити процеси документування свідчать про прийняття й освоєння методології О. Конта (1789–1857) і Г. Спенсера (1820–1903), що базується на упевнених завіряннях можливостей вибудувати єдину, позитивну, ідеальну науку (соціальну фізику чи соціологію) – «сукупність універсальних і очевидних, безсумнівних і необхідних положень, систематично організованих, виведених залежно від предмета безпосередньо чи опосередковано, і така, що дає внутрішню освіту його властивостям, а також законам дії», науково-методичний арсенал якої складуть набутки природничо-технічних наукових знань [5, с. 15]. Серед усього наукового здобутку П. Отле, спеціально чи опосередковано присвяченого документології, особливо поцінуємо «книгу про книгу» (за визначенням автора) – «Трактат про документацію» (1934), що стала своєрідним підсумком роздумів автора щодо змісту науки про документ. За визначенням самого автора, «Трактат про документацію»

присвячено «загальному викладу понять, що належить книзі чи документові».

Вивчення праць П. Отле робить цілком очевидним полісемантичне розуміння терміна документація при оперуванні ним. Окрім його тлумачення стосовно наукової дисципліни, трапляється дефініціювання у значенні сукупності документів та функції документування. Обмеження значеннєвого простору поняття документація відбувається через перелік її складових. Документацією виступають:

- 1) окремі документи;
- 2) бібліотека як колекція самих документів;
- 3) бібліографія (описання і класифікація документів);
- 4) документальні архіви (дос'є, матеріали документації);
- 5) адміністративні архіви, що містять будь-які документи установи;
- 6) архіви давніх документів (рукописи, у т. ч. юридичні документи громадських організацій, приватні, комерційні документи);
- 7) документи, відмінні від бібліографічних і графічних (музичний твір, кіно, фільм, фільмотека, фонограф, диск, дискета);
- 8) музейні колекції (експонати, зразки, моделі та ін. тривимірні об'єкти);
- 9) енциклопедія як діяльність із кодифікації й узгодження інформації.

Аналізуючи авторське бачення змісту поняття «документація», легко, як зазначає В.В. Бездрабко, переконатися в тому, що запропонований перелік охоплює різні за етимологією, природою, змістовим навантаженням категорії – факт і процес. В одній низці маємо об'єкт (види документів) і дії (описання і кваліфікація), проваджені з ними, що є порушенням звичної формальної логіки. Недосконалість подібної диференціації документації додатково засвідчує складність класифікації носіїв інформації, тобто документів у найширшому розумінні, зокрема виокремлення із усієї розмаїтої ознакової палітри тих із них, що могли б стати об'єктами, спільними для типологізування і відмінними для класифікування. А тверде переконання П. Отле,

що документація не може бути самодостатньою, бо вона набуває цінність і значущість лише тоді, коли є потенційна чи актуальна потреба в її існуванні [1, с. 16]. Говорячи про умови побутування документації, науковець скеровує думку на важливість досягнення вищого ступеня упорядкування т. зв. «документальних організмів». Такими виступають загальні публічні та спеціальні бібліотеки, бюро або служби документації, приватні бібліотеки тощо. Розгляд функційного призначення кожної з них постає однією з основних тем багаторічних наукових пошуків дослідника.

Фундаментальні праці науковця містять таке розуміння документології: наука, методологія, методи, які розглядають «будь-який документ із найзагальніших і одночасно найрізноманітніших позицій»; «узагальнююча наука, що охоплює систематизовану сукупність фактів і явищ, які належать виробництву, зберіганню, обігу і користуванню текстовими чи будь-якими іншими документами»; у майбутньому самостійна наука, покликана «вивести із полону емпіризму методи і засоби документарно-комунікаційної діяльності»; теоретична, порівняльна наука, що застосовує «достатньо абстрактні методи дослідження, об'єктом якої є всі без винятку текстові й будь-які нетекстові документи».

Оцінюючи внесок П. Отле в розвиток науки про документ, варто погодитися з Ю.М. Столяровим у тому, що йому належить прогностика значної кількості ідей, реалізованих упродовж ХХ ст. Визначаючи найбільшу значущість його праць для документаційної науки й інформатики, погодьмося з їхньою впливовістю і на вітчизняну науку. Д.А. Балака, М.М. Рубакін, М.В. Русинов, Л.Б. Хавкіна й інші науковці стали активними дослідниками документаційної науки у виконанні бельгійського вченого, тим самим сприяючи укоріненню її стрижневих ідей у межах бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства. Зазначена термінологічна різниця тлумачень документології відображає сьогочасні дослідницькі інтенції вчених, які прагнуть відтворити переломлення змісту модерного загального документознавства в когнітивних процесах і надати йому певного сенсу. Утім, більшість із них дотримується думки про синтезоване, інтегроване, міждисциплінарне положення

документології, покликаної узагальнити знання про документ. Дискусія про значущість наукових ідей П. Отле для розвитку науки про документ залишається актуальною. Втім, лише примирення двох протилежних точок зору – про пересічність і незаперечність значень дозволить створити простір успішного й об'єктивного, зваженого підходу щодо виявлення міри їхньої надчасовості та перспективності [1, с. 7].

Як і будь-яка наукова дисципліна, документознавство має власну структуру, яка поки що знаходиться на стадії формування. Багато відомих вчених працювало над проблемою визначення структури документознавства, так і не дійшовши єдиної думки. Так, Н.М. Кушнарєнко виділяє загальне й особливе документознавство. Загальне включає три розділи – теорію документа (документологію), історію документа, історію і теорію документно-комунікаційної діяльності. Зазначимо, що саме третій розділ, на думку М.С. Слободяника, є дискусійним і формує певне теоретичне підґрунтя для надмірно широкого погляду на документознавство. До завдань особливого документознавства Н.М. Кушнарєнко відносить вивчення окремих типів і видів документів та процесів документно-комунікаційної діяльності. Особливе документознавство вона розділяє на спеціальне і часткове. Перше вивчає специфіку документів, що функціонують у бібліотеках, архівах музеях, інформаційних центрах. На цій підставі Н.М. Кушнарєнко включає до структури документознавства на правах спеціальних наукових дисциплін – бібліотекознавство, бібліографознавство, архівознавство, музеєзнавство, інформацієзнавство. До часткового документознавства віднесено вивчення окремих видів документів, яке відбувається в межах відповідних дисциплін, наприклад, книго-патенто-картознавства. Н.М. Кушнарєнко обґрунтовує оригінальну авторську концепцію документознавства як мету науки щодо великої групи споріднених наук [3, с. 148]. Проте запропонована широка концепція викликає суттєві заперечення у багатьох учених, наприклад, М.С. Слободяника. Адже кожна з наук, включених автором до структури документознавства, має власний об'єкт, у якому документ є лише його складовою частиною. Наприклад, об'єктом бібліотекознавства є

бібліотечний соціальний інститут; патентознавство в основному зосереджується на дослідженні проблем правового захисту інтелектуальної власності винахідників та оформлення заявок на виходи і проведення їхньої наукової експертизи; а патентна документація є лише однією зі складових цієї науки. На підставі зазначеного можна зробити висновок щодо недоцільності штучного розширення структури документознавства за рахунок суміжних самодостатніх наук [6, с. 18].

Принципово інший концептуальний підхід до структури документознавства розвиває С.Г. Кулешов. Він поділяє документознавство на загальне і спеціальне. До проблематики першого вчений відносить дослідження загальнотеоретичних питань, що стосуються понятійних, функціональних, структурних, класифікаційних та інших ознак документа і його властивостей, та історії розвитку документів і документознавства. Основним напрямом спеціального документознавства вчений вважає управлінське документознавство, що досліджує широке коло проблем управління документацією у вузькому «архівно-діловодному» значенні цього поняття. Цей напрям фактично ототожнюється з діловодством, що з одного боку, не дозволяє належним чином зосередитися на безпосередньо управлінських аспектах документознавства, а з іншого, практично позбавляє діловодство права на розробку власної теорії.

Серед інших видів спеціального документознавства він пропонує виділити науково-технічне, картографічне, аудіовізуальне. В основу такої класифікації, мабуть, покладено цілком очевидну самотність указаних видів неопублікованих документів і яскраво виражену специфіку їхнього архівного зберігання. Проте незрозумілою є сутність, змістовне наповнення і навіть доцільність формування, запропонованих авторитетним ученим, спеціальних документознавчих дисциплін, що базуються на дослідженні лише одного з видів неопублікованих документів. Не знайшов М.С. Слободяник переконливої відповіді на ці запитання й в ґрунтовній монографії С.Г. Кулешова [3].

Отже, за концепцією С.Г. Кулешова, проблематика спеціального документознавства фактично звужена до вивчення неопублікованої документації, що є предметом архівної та

діловодної діяльності. Таку точку зору С.Г. Кулешов називає традиційною, посилаючись на публікації відомих російських учених-архівознавців, які фактично розглядали документознавство як допоміжну науку і навчальну дисципліну в системі фахової підготовки архівістів.

Структуру документознавства, вважає професор Г.М. Швецова-Водка, можна визначити як перехрещення двох напрямків її диференціації: аспектного й об'єктного. Аспектами виступають теорія документа, історія документа, організація документаційної діяльності. Об'єктний напрямок диференціації структури документознавства передбачає виділення таких підрозділів:

1. Документ у цілому як явище інформаційно-комунікаційної сфери діяльності суспільства.
2. Окремі види документа і системи документації.
3. Окремі процеси й операції документаційної діяльності [7, с. 41].

Висновки. Таким чином, не зважаючи на недовгу історію існування, документознавство пройшло значний шлях становлення. Поль Отле заклав фундамент для розвитку цієї дисципліни. Для сучасного документознавства характерним є наявність великої кількості прогресивних концепцій та теорій. Представники цієї наукової дисципліни ведуть дослідницьку роботу з розширення її бази. Структура документознавства поки що повністю не розроблена. Багато відомих учених, серед яких слід назвати М.С. Слободяника, С.Г. Кулешова, Г.М. Швецову-Водку, Н.М. Кушнарєнко, В.В. Бездрабко та ін., досліджують проблему визначення структури документознавства, але поки що відсутня однастайна думка щодо цього питання.

Список використаних джерел

1. Бездрабко В.В. Поль Отле і наука про документ / В.В. Бездрабко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2007. – № 4. – С. 6–10.
2. Кулешов С.Г. Документознавство: Історія. Теоретичні основи / С.Г. Кулешов; УДНДІАСД, ДАККІМ. – К., 2000. – 162 с.
3. Кушнарєнко Н.Н. Документоведение: Учебник. – 3-е изд., стер. / Н.Н. Кушнарєнко. – К.: «Знання», КОО, 2001. – 460 с.

4. Ларьков Н.С. Документоведение: Учеб. пособ. для вузов / Н.С. Ларьков. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2006. – 432 с.

5. Отле П. Труды по библиотековедению. Руководство для общественных библиотек. Организация умственного труда. Руководство к администрированию. Практическое пособие / П. Отле. – М.: «Либерия», 2002. – 232 с.

6. Слободяник М. Структура сучасного документознавства / М. Слободяник // Вісник Книжкової палати. – 2003. – № 4. – С. 18–21.

7. Швецова-Водка Г. Определение объекта и предмета документоведения / Г. Швецова-Водка // НТБ. – 2008. – № 4. – С. 30–43.

References

1. Bezdrabko V.V. Pol Otle i nauka pro document / V.V. Bezdrabko // Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. – 2007. – № 4. – S. 6–10.

2. Kuleshov S.H. Dokumentoznavstvo: Istoriia. Teoretychni osnovy / S.H. Kuleshov; UDNDIASD, DAKKIM. – К., 2000. – 162 s.

3. Kushnarenko N.N. Dokumentovedenye: Uchebnyk. – 3-e yzd., ster. / N.N. Kushnarenko. – К.: «Znannia», KOO, 2001. – 460 s.

4. Larkov N.S. Dokumentovedenye: Ucheb. posob. dlia vuzov / N.S. Larkov. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2006. – 432 с.

5. Otle P. Trudy po byblyotekovedeniyiu. Rukovodstvo dlia obshchestvennykh byblyotek. Orhanyzatsyia umstvennoho truda. Rukovodstvo k admystryrovanyiu. Praktycheskoe posobyie / P. Otle. – М.: «Lyberyya», 2002. – 232 s.

6. Slobodianyк M. Struktura suchasnoho dokumentoznavstva / M. Slobodianyк // Visnyk Knyzhkovoї palaty. – 2003. – № 4. – S. 18–21.

7. Shvetsova-Vodka H. Opredelenye obkta y predmeta dokumentovedeniya / H. Shvetsova-Vodka // NTB. – 2008. – № 4. – S. 30–43.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Степаненко Вікторія Анатоліївна, викладач кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401

e-mail: phialka.90@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Степаненко Виктория Анатольевна, преподаватель кафедры документоведения